

Jumalad sõjas: jumalik toetus ja sõdade teoloogiline õigustamine muistses Anatoalias ja Põhja-Süürias

Vladimir Sazonov

Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor,
Eesti Kaitseväge Akadeemia vanemteadur,
Sisekaitseakadeemia teadur
vladimir.sazonov@ut.ee

Joanna Töyräänvuori

Helsingi Ülikooli muistsete Lähis-Ida impeeriumide tippkeskuse (ANEE)
dotsent
joanna.toyraanvuori@helsinki.fi

Teesid: Käesolevas artiklis käsitletakse muistse Anatoolia ja Põhja-Süüria kohta säilinud kiilkirjaallikaid, et uurida, kuidas on Hetiidi kuningriigi ja Põhja-Süüria kunagised valitsejad põhjendanud ja õigustanud sõdu ning millist toetust väidavad nad olevat jumalatest selleks saanud. Vaatluse all on hilispronksiaeg (umbes aastad 1500–1150 eKr), mil selles piirkonnas leidis aset palju hävitavaid sõdu. Muistsete mütoloogiliste ja poliitiliste tekstide ülevaatega Hetiidi impeeriumist ja selle mõjusfäärist loodavad autorid näidata sõja religioossete aspektide ühise sõnavara arengut (nt sõja jumalik toetus või õigustus, mõlemad neist on sageli tihedalt seotud või isegi integreeritud teineteisesse), mis arenes koos Anatoolia ja Süüria piirkonna muutuvate poliitiliste oludega. Muistses maailmas seostati jumalaid sõjaga mitmel viisil ja see tähendas tavaliselt seda, et väidetavalt osalesid jumalad riikide-vahelises sõjategevuses, pakkudes sageli abi või tuge valitsejale ja tema armeele. Mõnikord üritasid valitsejad jumalike jõudude abiga ka oma sõjategevust (sõdu, vallutusi) põhjendada. Mõnel juhul leiame allikatest väiteid jumalikust sekkumisest sõjalistesse konfliktidesse ning sõdadesse, vahel esinevad jumalad ka sõjaliste konfliktide lahendajatena.

Märksõnad: Alalah, Anatoolia, hetiidid, jumalad, Põhja-Süüria, sõjad, Ugarit, õigustamine

1. Sissejuhatus

Üleloomulike jõudude (jumalate) pakutavat jumalikku tuge valitsejale ning sõdade usulist või teoloogilist õigustust võib leida mitme muistse maailma tsivilisatsiooni säilikutest. Vana-Lähis-Idas olid väidetavalt olemas mõlemad nähtused. Nii jumalik toetus kui ka sõdade religioosne põhjendus olid alati lahutamatult seotud kuningliku võimu ning religiooniga. Seetõttu tuleb seda

kontseptsiooni vaadelda kuningliku ideoloogia ja religiooni kontekstis (Frankfort 1948; Annus 2002; Espak 2015; Bottéro 2001; Johandi 2019). Sõjateoloogia teiseks oluliseks komponendiks on sõjapidamine. Sõjapidamise erinevaid aspekte, jumalikku toetust ning sõdade teoloogilist põhjendamist Vana-Lähis-Idas on uurinud mitmed teadlased (Hamblin 2006; Winter 1985: 11–32; Winter 1986: 205–212; Mander 2016; Sazonov & Lahe 2021; Kang 1989; Oded 1992; Fales 2000: 35–62; Mayer 2001: 123–133; Bahrani 2008; Schmitt 2011; Espak 2010: 52; Espak 2011; Fink 2011; Sazonov 2016: 23–50).

Sumeri sõjateoloogiat uurinud Peeter Espak (2011: 127) on märkinud: “Vana-Lähis-Ida, Vana Testamendi ja hilisemas kristlikus arusaamises oli usuline sõda või sõja teoloogia enamasti teeninud soovitud poliitilist eesmärki. Kui tekkis poliitiline vajadus kedagi rünnata, kasutati sõja õigustamiseks, selgitamiseks või motiveerimiseks teoloogilisi põhjendusi.”

Selles artiklis uurime Anatoolia (Hatti ehk Hetiidi kuningriik) ja Põhja-Süüria valitsejate (Ugarit, Mukiš-Alalah, Aleppo jt) sõdade jumalikku toetust ja religiooset õigustamist hilispronksiajal (u 1500–1150 eKr), mis oli nii rahvusvahelise diplomaatia kuldajastu kui samal ajal ka paljude selles piirkonnas aset leidnud hävitavate sõdade periood. Muistsete mütoloogiliste ja poliitiliste tekstide ülevaatega Hetiidi impeeriumist ja selle mõjusfäärist loodavad autorid näidata sõja religioosete aspektide ühise sõnavara muutumist (nt sõja jumalik toetus või õigustus, mõlemad on sageli tihedalt seotud või isegi integreeritud teineteisesse), mis arenes koos Anatoolia ja Süüria piirkonna muutuvate poliitiliste oludega. Muistsetes maailmas seostati jumalaid sõjaga mitmel viisil ja see tähendas tavaliselt seda, et nad osalesid riikide-vahelises sõjategevuses, pakkudes sageli abi või tuge valitsejale ja tema armeele. Mõnikord üritasid valitsejad jumalike jõudude abil ka oma sõjategevust (sõdu, vallutusi) põhjendada. Mõnel juhul leiame väidetavat jumalikku sekkumist sõjalistesse konfliktidesse ning sõdadesse, vahel esinevad jumalad ka nende sõjaliste konfliktide lahendajatena.

Eesmärgid

Oma artiklis püüame näidata jumaliku toetuse ja (sõdade) religioosse õigustamise arengut läbi terve hilispronksiaja – Vana Hetiidi ehk Vana kuningriigi ajastust (1650–1500 eKr) kuni Uue Kuningriigi (u. 1400–1190 eKr) perioodini. Püüame uurida Lõuna- ja Ida-Anatoolias asuvate hetitide tuumikmaa erinevusi võrreldes Hetiidi riigi vasall-kuningriikidega Põhja-Süüria piirkonnas.

Esitame järgmised küsimused:

- Milliseid muutusi sõdade jumalikus põhjenduses võib aja jooksul täheldada?

- Kas on mingeid erinevusi jumaliku toetuse kasutamisel sõdades Hetiitide impeeriumis ja Põhja-Süüria aladel paiknevates kuningriikides, mis asusid hetiiitide mõjusfääris?

Allikad ja analüüsimeetodid

Selles artiklis analüüsitud kiilkirjaallikad on oma olemuselt, päritolult ja žanrilt erinevad ning need olid loodud II aastatuhandel eKr, kuid erinevatel ajastutel. Nende hulgas on hetiiidi keeles kirja pandud historiograafilisi tekste nagu “Kuningas Anitta tekst” (Sazonov 2019b) ja mitmed hetiiidi kuninglikud annaalid, rääkimata sellistest dokumentidest nagu vasallilepingud ja religioossetest tekstidest nagu hetiiidi müüdid ja palved. Lisaks käsitleme tekste, mis kirjutati ugariti ja akkadi keeles teistes Süüria linnriikides alates II aastatuhandest, näiteks Amarna ajastu kirjad, Idrimi inskriptsioon ja ugariti müüdid (nt Baalitsükkel – vt Annus 2005: 239–254), jne. Meie artikli aluseks on kõigepealt jumaliku toetuse ilmumine hetiiitide tekstides ja selle areng aja jooksul ning seejärel laiendatakse arutelu Põhja-Süüria piirkonna hetiiidi vasallriikide tekstidele.

Artiklis käsitletud vanu tekste uuritakse erinevate kombineeritud analüüsimeetodite abil, kasutades tekstikriitikat, akkadi, hetiiidi, ugariti ja teiste keelte tekstiallikate kriitikat, filoloogilist analüüsi, ajaloolis-kriitilist analüüsi, diakroonilist ja sünkroonilist analüüsi. See meetodite kombinatsioon on kasulik paljude erinevate žanrite ja allikate uurimiseks, mis on seotud ühise temaga – antud juhul jumaliku toetuse ja sõja teoloogilise põhjendusega.

2. Kuningas Anitta tekst ja jumalike jõudude roll

Hetiidi ajalookirjutuse alguseks võib pidada “Kuningas Anitta teksti” (CTH 1) (Hoffner 1997; Neu 1974; Wilhelmi 2016; Carruba 2001; 2003; Starke 1979; Sazonov 2017; Sazonov 2019b). “Kuningas Anitta tekst” on Neša¹ valitseja kuningas Anitta vallutuste ülestähendus. Teksti sissejuhatavas osas rõhutab Anitta oma lähedast sidet taevase tormijumalaga (^dIM *šamê*), nagu seda tegid ka paljud hilisemad hetiiidi kuningad (nt Ḫattušili I, Muršili II jt). Näiteks toonitas kuningas Ḫattušili I oma annaalides (17. saj eKr) oma lähedast sidet mitte ainult Arinna päikesejumalannaga (^dUTU ^{URU}ARINNA) (lähemalt hetiiitide päikesejumalate kohta vt Steitler 2017), nimetades ennast “Arinna päikesejumalanna armastatuks” (vt lähemalt Beckman 2006b: 220, § 5 A. i.),

vaid rõhutas ka lähedast sidet Taeva päikesejumala (^dUTU *šamê*) ja tormijumalaga (*ibid.*: § 20, A iii 37–42).

Kuigi ühte jumalat (tormijumalat) mainitakse Anitta tekstis mitu korda, ei leia me Anitta tegevuse (sh ka sõjaliste kampaaniate) tõelist teoloogilist põhjendust Ḫattuša, Ullama, Ḫarkiuna, Wašhaniya, Šalampa, Zalpuwa, Šalatiwara ja Purušhanda vallutamisel. Ainus viide jumalikele jõududele ja jumalikule toetusele Anitta tekstis on märkus, et Anitta “käitus taevasele tormijumalale meelepärasel viisil!” (Beckman 2006a: 217), see märkus on seotud Anitta templi ehitamisega Taeva tormijumalale (ne-pi-is-za-as-ta ^dIŠKUR-un-ni) (*ibid.*: 218, §14 A55–56). See sarnaneb mitme hilisema Assüüria kuninga tekstiga, kes integreerisid oma ehitustegevuse sõjakäikude kirjeldustesse (vt Haas 2006: 31; vt nt RIME 2: Tiglath-pileser I A.0.87.1, lk. 29, col. viii 1–10):

Mu isanda (tormi)jumala Adadi hamru tempel – mille Šamši-Adad (III), Aššuri asevalitseja, Išme-Dagani (II) poeg (kes oli) oli ka jumal Aššuri asehaldur, oli ehitanud – oli lagunened ja varemetes. Ma piirasin selle ala (ja) ehitasin selle ülalt alla põletatud tellistega. Kaunistasin seda ja muutsin senisest tugevamaks. Sees pakkusin aga jumalale Adadile, mu isandale, puhtaid ohvreid.

Nii paleede ehitamine kui ka sõjakampaaniate läbiviimine pidid olema jumalate poolt sanktsioneeritud (vt Töyräänvuori 2018: 54).

3. Jumalike jõudude roll ja teoloogiline õigustus Ḫattušili I aastaraamatus

Kõige varasemad hetiiide annaalid on Ḫattušili I annaalid (hetiidi-akkadi kakskeelne tekst, CTH 4). See tekst on väga hästi säilinud akkadikeelse eksemplarina (KBo 10, 1), suhteliselt hästi säilinud tahvlil KBo 10 ja fragmenteeritud veel neljas hetiiidi keeles kirjutatud käsikirjas (KBo 10, 3; KUB 23, 41 (+) IBoT 3, 134 (+) KUB 57, 48 + VBoT 13, IBoT 4, 264; KBo 50, 198; KUB 23, 20 (+) KUB 23, 33 (+) KUB 40, 6) (Beckman 2009: 237). Selles tekstis mainitakse Arinna päikesejumalannat ja mõnda teist jumalat palju sagedamini kui “Kuningas Anitta tekstis”. Ḫattušili I oli esimene hetiiide kuningas, keda kutsuti X jumala armastatuks (Sazonov 2010: 23, 202; vt ka Töyräänvuori 2015), antud juhul Arinna päikesejumalanna armastatuks. Teksti kohaselt hoidis ta Ḫattušili I käest ja jooksis lahingus tema ees. See on hetiiide puhul uus motiiv ja see ilmub uuesti hetiiide hilisemates annaalides (nt Muršili II

annaalides) (Sazonov 2019a: 76; Beal 2003: 83). Hattušili I annaalides mainib Hattušili I mitme linna hõivamist, millest mõned põletati maha ja hävitati, kuid seda tehti ainult Arinna päikesejumalanna loal või käsul. Näiteks oma aastaraamatute neljandal aastal kuulutab Hattušili:

[Siis] hävitasin [selle] kuuendal kuul. Mina, Suur Kuningas, jäin rahule. Päikesejumal ilmus keset maid. Mehised teod, mille [ma...] võtsin Arinna päikesejumalanna juurde (Beckman 2006b: 220, § 7; Sazonov 2019a: 68).

Hattušili I mainib mitu korda, et ta võttis vallutatud linnade jumalused:

[Võtsin] selle jumalused: tormijumal, Amaruki (Mäed) Isanda, tormijumala, Aleppo isanda, Allatumi, (Mäe) Adaluri, Lelluri, 2 kuldhärga, 13 (!) hõbedast ja kullast kuju.... (Beckman 2006b: 221, § 11; vt ka Sazonov 2019a: 68).

Teisi jumalaid mainitakse teksti lõpus. Hattušili kuulutas uhkusega, et ta hävitas Hāššuwa ja Hāḫḫa ning näitas oma tegusid jumalatele: “Aga mina, suurkuningas, tabarna,² hävitasin Hāššuwa ja Hāḫḫa ning [põletasin] need tulega maha. Ma näitasin suitsu Taeva päikesejumalale ja tormijumalale” (Beckman 2006b: 221, § 20). Hattušili I mainis kahte jumalat – Taeva päikesejumalat ja tormijumalat, kes toetasid tema sõjalisi ettevõtmisi. Oma annaalides rõhutab Hattušili I oma lähedast sidet mitte ainult Arinna päikesejumalannaga (‘*UTU URU ARINNA*’), nimetades end “Arinna päikesejumalanna lemmikuks” (Beckman 2006b: 220, § 5 A. i), vaid ka Taeva päikesejumala (‘*UTU šamē*’) ja tormijumalaga. See eristab Hattušili annaale olulisel määral sajand varem koostatud kuningas Anitta tekstist.

4. Jumalikud jõud ja teoloogiline õigustus hetiiidi palvetes

Vana Kuningriigi ajastu palvetest on säilinud väga vähe materjali, mis sisaldaks jumaliku toetuse elemente, ja veel vähem (kui üldse), mis demonstreeriks teoloogilist õigustust. Siiski leidub üksikuid palveid (CTH 371; CTH 389.2; CTH 385.10), mida võib keeleliste ja temaatiliste tunnuste järgi dateerida Vana Kuningriigi perioodi, ehkki need on säilinud ainult kesk-hetiidi või hilisemates hetiiidi koopiates (Singer 2002: 21). Isegi need vähesed palved, mis said oma alguse tõenäoliselt Vana Kuningriigi ajastul ja mis olid suunatud mitmele

jumalale, ei anna erilist teavet teoloogilise õigustamise kohta, kuid kindlasti annavad need informatsiooni valitsejate jumaliku toetuse kohta. Hetiidi palved on aga hea näide, kuna näitavad ka hetiidi religiooni ja kuningliku ideoloogia arengut ning peegeldavad mitmeid muudatusi, mis toimusid kesk-hetiidi perioodil, nagu seda märkis Maciej Popko (1995: 102).

Varem, vana-hetiidi perioodil, oli palved esindatud väga tagasihoidlikult. Palved sarnanesid rohkem loitsudega, mida loeti maagiliste rituaalide käigus ja need sisaldasid kuninga õnnistamisi. Hiljem arenesid rohkem välja õnnistamised, näiteks manamised Arinna päikesejumalanna poole. See sisaldas uusi elemente, mis laenati hümnist päikesejumalale. Kesk-hetiidi ajast pärit tekste pole palju, kuid need vähesed sisaldavad tõendeid, mis on seotud sõjateoloogiaga. See tõendusmaterjal on säilinud mõnes palves (arvatavasti kesk-hetiidi päritolu) (Singer 2002: 27). Näiteks loeme palves “Päikesejumala ja Tormijumala manamine laimamise vastu” (CTH 389.2):

Ainult teie, jumalad, olete andnud kuningluse minu kätte. Minu oma on kogu maa ja selle [rahvastik] ja ma valitsen seda. Kes ei austa jumalaid või ei austa [kuninglust (?)], ma purustan ta ja [...] ta. [Kes iganes kasutab] oma kurja suud minu vastu [jumalate ees], [ja kes iganes] kannab [kurja] oma huultel (Singer 2002: 24, § 3 (obv. 11'-15 ')).

See pole küll otsene tõend sõjateoloogia kohta, kuid samas see on huvitav lõik, mis näitab valitseja tihedat sidet oma jumalatega ja valmisolekut nende jumalate nimel “vaenlasi purustada”.

Teine palve, “Arinna päikesejumalanna manamine kuningliku paari kaitseks” (CTH 385.10), on huvitavam ja annab täiendavat asjakohast teavet jumaliku toetuse kohta sõjalistes konfliktides. Tuleb märkida, et see tekst on oma stiili ja vormi poolest tüüpiline vana-hetiidi ajastu kultusele omane ning see “kajastab vana-hetiidi kuningluse ideoloogiat” (Singer 2002: 24; Haas 1994: 430). See tekst annab mõningast teavet sõjaideoloogia elementide kohta, mis võisid pärineda isegi vana-hetiidi ajastust (kuigi selle kohta pole kindlaid tõendeid), ja selle palve osas, mis on hümn Arinna päikesejumalannale. Tekstis on huvitav järgmine lõik: “§ 6 (ii 4-11). Ta [Arinna päikesejumalanna] kinkis neile lahinguks valmis vapra oda, öeldes: “Hukku vaenulik võõras maa labarna³ käe läbi ja las nad viivad kaupu, hõbedat ja kulda linnadesse Hattušasse ja Ariannasse, jumalate linnadesse!”” (Singer 2002: 26).

5. Uue Kuningriigi periood: Tudḫaliija I-st kuni Šuppiluliuma I-ni

Uue Kuningriigi perioodil mainib Tudḫaliija I (15. saj lõpp eKr) jumalikku toetust oma sõjategevusele, kirjutades oma annaalides (Neu 1986; Taracha 1997), et mitu jumalat (jumalate rühm) – Arinna (linna) päikesejumalanna, taeva tormijumal, Ḫattuša (linna) Inar, Zababa, Ištar jt – aitasid tal alistada Asuwa armee (del Monte 1986: 59, KUB XXIII 11 Ro II 21'-32 '(3)). Järgmine tekst, Šuppiluliuma “Mehised teod” ehk “Res Gestae” (Güterbock 1956; del Monte 1993: 40–45), on tekst, mis räägib Šuppiluliuma I valitsemisajast (1344–1322 eKr) ja tema tegudest (vallutustest jms). Selle lasi kirja panna Šuppiluliuma poeg, Muršili II (1321–1295 eKr). Muršili II mainib mitu korda (Hazenbos 2006: 235–239), et jumalad aitasid tema isal Šuppiluliumal mitte ainult lahinguid võita, vaid ka sõjavange küüditada ja allutada tsiviilisikuid: “Alminat kindlustades saatis ta rünnakuks Kašula maale Urawanni ja Kuwatna-ziti, suure “karjuse”. Ja mu isa jumalad aitasid neid (nii et) nad vallutasid kogu Kašula maa ja viisid selle rahva, veised ja lambad minu isa ette. Küüditatud, kelle nad töid, oli tuhat (inimest)” (Güterbock 1956: 91; KBo V 6, A i 31–37).

Nagu kõigis teistes hetitide annaalides ja nagu ka Muršili II annaalides, mainivad ka Šuppiluliuma I “Mehised teod” kuninglike tegude jumalikku toetamist. Nendes kirjeldatakse Šuppiluliuma I sõjakampaaniaid järgmiselt:

Ja jumalad aitasid mu isa: Arinna päikesejumalanna, Ḫatti (maa) tormijumal, armee tormijumal ja lahinguvälja emad, (nii et) ta tappis terve eelnimetatud hõimu ja vaenlase väed suurtes kogustes (Güterbock 1956: 75).

6. Jumalike jõudude roll ja teoloogiline õigustus Muršili II aastaraamatus

Muršili II lasi oma annaalidest kirjutada kaks versiooni: “Kümneaastased annaalid” ja “Ulatuslikud annaalid” (Götze 1933; Grémois 1988; Nemirovsky 2005). Muršili II “Ulatuslikud annaalid” on säilinud fragmentaarsemalt kui “Kümneaastased annaalid”, eriti fragmentaarsed on need alguses (CTH 61 II, 1 I, 2-10 ii, 1). Esimese (KUB 19.29 obv. I; AM 24 jj) ja viienda aasta (CTH 61 II, 3 I, 2–8) andmed ei ole nii hästi säilinud kui “Kümneaastastes annaalides” ning kuues aasta on täiesti puudu. Kuna “Kümneaastased annaalid” on paremini säilinud ja mõlemad annaalid oli kirjutatud sama kuninga (Muršili II) poolt, siis

keskendume “Kümneaastastele annaalidele”. Need kirjeldavad Muršili kümme valitsemisaastat üsna üksikasjalikult, samas aga üpris lakoonilises ja kuivas stiilis. Teksti lõpus on lühike epiloog, kus Muršili II võtab kokku oma kümme valitsemisaastat järgmiselt:

Olen juba 10 aastat kuningas olnud sellest ajast, kui istusin isa troonile. Olen 10 aasta jooksul oma käega vallutanud need vaenlaste maad. Maad, mille vürstid ja isandad vallutasid, pole selles arvestuses. Mida Arinna päikesejumalanna, mu emand, minule ulatab, selle ma täidan ja ma märgin selle üles... (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 258, § 38)

Kuningas Muršili II pani kõik oma sõjalised saavutused jumaliku soosingu ja kaitse arvele (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 253). See eristabki Muršili II mõlemaid annaale Ḫattušili I omadest. Muršili II kordab mitu korda oma dünastia patrooni Arinna päikesejumalanna nime, kuid mainib sageli ka teisi jumalusi. Arinna päikesejumalanna on aga see, kes “jooksis lahingus tema ees”. Juba Ḫattušili annaalides oli Arinna päikesejumalannat kirjeldatud kui jumalannat, kes “jooksis lahingus tema ees” (Beckman 2006b: 220, § 5). Vaatamata samale väljendile mõlema kuninga annaalides on erinevus siiski olemas.

Muršili II ei kuuluta mitte ainult seda, et Arinna päikesejumalanna jooksis lahingus tema ees, nagu teatas Ḫattušili I, vaid ka seda, et “tema ees jooksid võimas tormijumal Mezulla ja kõik jumalad” (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 256, Aasta 4; § 21). See tähendab vana traditsiooni laienemist. Sõja teoloogilisi kirjeldusi ja viiteid jumalikule toetusele sõjalistes ettevõtmistes kasutasid hetidi kuningad alates Anittast, kuid Uue Kuningriigi ajal (alates Tudḫalija I-st) muutusid need aina keerukamaks (Hoffner 1975: 49–62). Nagu eespool märgitud, üritas Muršili II, nagu sajand varem Tudḫalija I, oma sõdu ja valitsemist õigustada jumalate abiga ning rõhutas, et jumalad tegid ta võidukaks. Jumalikel jõududel oli Muršili II annaalides suurem roll kui Ḫattušili I annaalides. Seetõttu võib öelda, et Muršili II seisukohalt oli jumalik toetus eriti oluline.

Muidugi me näeme ka muid uusi elemente. Pärast Vana Kuningriigi perioodi toimusid muutused hetidi kuninglikus titulatuuris, näeme neid muudatusi ka Muršili II annaalides. Kui Ḫattušili I alustas tekste titulatuuriga “Mina, suurkuningas, Tabarna, Ḫattušili, Ḫatti maa kuningas, Kuššari linna valitseja”, siis kui Muršili II kasutas sissejuhatuse alguses teistsugust titulatuuri: “Nii ütleb Minu päike (Minu majesteet) Muršili, Ḫatti maa kuningas, kangelane, Šuppiluliuma, suurkuninga, kangelase poeg.” Muršili II kuninglik titulatuur erineb Uue Kuningriigi esimeste annaalide (Tudḫalija ja Arnuwanda annaalid) kuninglikest titulatuuridest kasvõi seetõttu, et Muršili II, nagu Šuppiluliuma I,

kasutas kuninglikku epiteeti “Minu päike” ehk “Minu majesteet” (Sazonov 2010: 229–230; Sazonov 2012; Beckman 2002: 37–43), mis oli hetitidel käibel veel enne Šuppiluliuma I (tõenäoliselt juba Zidanta II kasutas tiitlit “Minu päike”) (Beckman 2002: 37), kuid Muršili II oli esimene, kes kasutas seda epiteeti kuninglikes annaalides.

Muršili II kasutas oma annaalides samuti kuninglikku epiteeti “kangelane” (UR.SAĜ), mida enne teda pruukisid juba mitmed kuningad (sh ta vend Arnuwanda II). Muršili II mainib inimeste küüditamist “Kümneaastastes annaalides” viiendal aastal ja muidugi tegi ta seda ka jumalatega seoses – nimelt: jumalad õigustasid seda tegu ja käskisid seda teha ning lausa aitasid Muršili II inimesi küüditada. Annaalides öeldakse: “Arinna päikesejumalanna, mu emand, vägev tormijumal, mu isand, Mezzulla ja kõik jumalad jooksid minu ees ja ma vallutasin kogu Arawanna maa. Seal oli 3500 tsiviilvangi, kelle ma viisin kuningakotta” (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 257, §28). Informatsiooni inimeste küüditamise kohta leiame ka Muršili II “Ulatuslikest annaalidest” (KUB 16.16 obv. i; AM 26 ff).

7. Jumalikud jõud ja sõdade teoloogiline õigustamine hetitide narratiivides

Jumalike lahingute ja võitluste motiivi leidub ka mitmes hetiiidi mütoloogilises tekstis – näiteks müüdis “Illujanka ja Tešub” (CTH 321; Beckman 1982; Sazonov 2011), mille alguses madu Illujanka võidutses Tormijumala Tešubi üle:

§3 (A i 9–11) “Kui Tormijumal ja madu Kiškilušša omavahel sõdisid, alistas lohe Illuyanka tormijumala Tešubi” (Hoffner 1998: 11). Hiljem maksab Tešub teiste jumalate ja Huppašija nimelise mehe abiga kätte. Just viimase abiga suutis Tešub Illujanka tappa:

§10 (B i 9–12) Lohe (Illujanka) ja [tema pojad] tulid üles ning nad sõid ja jõid. Nad jõid iga anuma tühjaks, nii et nad jäid purju:

§11 (B i 13–16) Nüüd aga ei soovi nad enam oma koopasse tagasi minna. Huppašija tuli ja sidus mao nööriga kinni.

§12 (B i 17–18) Tormijumal tuli ja tappis lohe ning jumalad olid temaga koos (Hoffner 1998: 12).

Hurri-hetiiidi müüdis “Kumarbi laul” (CTH 344; Hoffner 1998: 42–45) on peamiseks motiiviks kahe antagonistliku tormijumala, Kumarbi ja Tešubi võitlus. Võitlejad on pärit erinevast ja ka vastandlikust maailmast. Nagu Hoffner on

väitnud: “Kumarbi on allilma jumal, Tešub aga taevane jumal”. “Kumarbi laulus” kukutatakse jumal Alalu (Kumarbi isa) troonilt Anu poolt ja ta põgeneb Anu eest allilma (“Pime Maa”). Hiljem, kui Anu omakorda Kumarbi eest põgeneb, suundub ta taeva poole (Hoffner 1998: 41). Juba teksti alguses (mis on säilinud vaid osaliselt) näeme jumalikke lahinguid või jumalate sõdu taevase kuningriigi nimel (van Dongen 2011):

§3 (A i 12–17) Ainult üheksa aastat oli Alalu taevas kuningas. Üheksandal aastal andis Anu lahingu Alalu vastu ja ta alistas Alalu. Ta (Alalu) põgenes tema eest ja läks alla Pimedale Maale. Allapoole läks ta Pimedale Maale ja Anu võttis oma koha oma troonil. Anu istus oma troonil ja kaalukas Kumarbi andis talle juua. (Kumarbi) kummardus jalgade ette ja pani joogitopsid pihku.

§4 (A i 18–24) Ainult üheksa aastat jäi Anu taevas kuningaks. Üheksandal aastal andis Anu lahingu Kumarbi vastu. Alalu poeg Kumarbi andis lahingu Anu vastu. Anu ei pea Kumarbi silmadele enam vastu. Anu vingerdas ennast (Kumarbi) kätest lahti ning põgenes. Ta asus taevasse. (Aga) Kumarbi tormas talle järele, haaras Anu jalgadest kinni ja tiris taevast alla (Hoffner 1998: 42).

Jumal Alalu, kes on taeva kõrgeim valitseja pärast võitlust Anuga, kaotas oma võimu ja jumal Anu kukutati troonilt lahingu tõttu jumal Kumarbiga. Tundub, et jumalad tegutsesid oma tegevust õigustamata, kuid kas see tulenes sellest, et nad on jumalad ega vaja jumalikku õigustust? Tundub, et kuningate ja jumalate tegevuses on selles osas selge erinevus. “Ulikummi laulust” (CTH 345), mis on hurri päritolu mütoloogiline tekst, kuid mis oli populaarne ka hetiiidel, leiame jumaliku lahingu motiivi (Hoffner 1998: 55–65). Kumarbi lõi tundliku kaljukoletise nimega Ulikummi, kellest sai tormijumala Tešubi vaenlane.

8. Sõja teoloogiline põhjendus ja hetiiide vasallisüsteem

Pidades silmas arenevat jumalikku toetust ja sõdade teoloogilist õigustust Hetiidi impeeriumis, on huvitav uurida, kuidas sõda ja sõjategevust õigustati teoloogiliselt laiemas hetiiidi mõjusfääris, eriti Põhja-Süüria Hetiidi impeeriumi vasallide ja liitlaste seas. Kui hetiiide suhted Põhja-Süüria kuningriikidega muutusid aja jooksul, siis impeeriumi kõrgepunktis valitsesid hetiidid Põhja-Süüria piirkonda hetiiide asevalitseja asukohast Karkemiši linnast (Čech 2020:

32). Põhja-Süürias asuvatel Mitanni kuningriigi endistel aladel asus mitu kuningriiki, mis olid suuremal või vähemal määral osa Hetiidi impeeriumist, kuid ainult kaks neist jätsid märkimisväärse hulga tekste, mis seetõttu on selles artiklis uurimise keskmes: Ugarit ja Mukiš-Alalah.

Neist kahest vasallkuningriigist oli Ugarit iseseisvam. Olulise sadamalinna ja Levandi ranniku kaubanduskeskusena nautis Ugarit oma ajaloo jooksul rohkem vabadusi kui teised Põhja-Süüria kuningriigid. Ugaritist sai Hetiidi kuninga otsene vasall Muršili II ajal 13. sajandil eKr, Ugariti kuninga Niqmepa valitsusajal. Suurema osa ajaloost ja kindlasti kuldajast oli Ugariti linn olnud sõltumatu nii hetiidest kui ka egiptlastest, kes heitlesid omavahel Põhja-Süüria kontrollimise eest. Enamikus suuremates lahingutes oli Ugarit hetiidide sõjaline liitlane, mitte allutatud abivägi (Töyräänvuori 2022, ilmumas).

Ugaritil oli suur alaline armee ja see oli üks Põhja-Süüria olulisi sõjakeskusi. Ugariti armee koosnes sõjavankritest, vibulaskuritest, jalaväe- ja varustusüksustest ning näib, et see koosnes nii "ajateenijatest" kui ka elukutselistest sõduritest (Vidal 2006: 653). Ugari armeed osalesid lisaks Qadeši lahingule (KRI 2.14) ka Nihria⁴ lahingus (RS 34.165, KBo 4.14) ja mitmetes väiksemates kokkupõrgetes, sealhulgas kaitsesõdades, piirikonfliktides ning Siyannu, Mukiši, Nuḥḥasse, Niya ja Umman-Manda jt sisekonfliktides (Vidal 2014: 301; Čech 2020: 32). Erinevalt teistest Põhja-Süüria kuningriikidest oli Ugarit Qadeši lahingus tegelikult hetiididega egiptlaste vastu liitunud, võites hetiidide poolehoitu. Hetiidi kuningad palusid Ugariti kuningatelt sageli nii vankreid kui ka sõjalaevu, eriti pärast seda, kui Muršili II ja Niqmepa vahel oli sõlmitud vasallileping (RS 17.340). Ugarit ei soovinud siiski anda hetiididele kontrolli oma sõjalise jõu üle, valides hoopis tribuudi maksmise ja kontrolli omaenda jõudude üle (Čech 2020: 32) ning oli huvitatud eriti oma arvukate sõjavankrite säilimisest (KTU 2.33), vähemalt kuni linna viimaste aastateni (RS 20.238).

Mukiši kuningriik oli veel üks Põhja-Süüria kuningriik, mis oli 14. sajandi keskpaigast eKr Hetiidi impeeriumi poliitilises mõjusfääris. See oli Ugariti lähim naaber ning nende vahel asuvad külad vahetasid aeg-ajalt omanikku. Mukiš, mille pealinnaks oli Alalah (Tell Atchana), oli Põhja-Süüria kuningriikidest tõenäoliselt kõige rikkam, osaliselt tänu oma asukohale kunagises viljakas Amuq'i orus (Casana 2009: 10). Alalahist leiti tekstikorpust, kuid erinevalt ugariti tekstidest on need kõik kirjutatud akkadi keeles ja rannikuäärse piirkondliku kirja kohta pole tõendeid. Linnal oli pikk kirjandusajalugu ja selle linna varaseimad tekstid on leitud Ülem-Eufrati Mari arhiivist, mis oli koostatud 18. sajandil eKr.

Lisaks oli Alalah ka Aleppo kuninga asukoht pärast Jamḥadi kuningakoja vallutamist Mitanni poolt ning selles linnas tegutses Jamḥadi kuninglik koda. Alalahi kuningas kandis mõnda aega tegelikult Aleppo kuninga tiitlit

(Oliva 2005: 1). Kuna Jamḥadi kuningakoda oli amoriitide kuningriigi perioodil (2000–1595 eKr) Põhja-Süüria kuningriikide seas kesksel kohal, on täiesti loomulik, et Mukiši allutamine ja Alalaḥ kuninga muutmine hetiiitide vasalliks oli vajalik ka teiste Põhja-Süüria kuningriikidega truuduse kindlustamiseks. Sellepärast oli hilispronksiaja teises pooles Mukiš kordades rangema hetiiitide kontrolli all kui lõunanaaber. Ugariti staatus hetiiidi vasallisüsteemis on ebaselge, kuid ei tundu olevat mingit kahtlust, et Alalaḥ oli sel ajal Karkemišis valitsenud hetiiidi asevalitseja kontrolli all. Seetõttu võime eeldada, et antud artiklis käsitletud sõdade teoloogiline põhjendus kolme näite puhul mõnevõrra erineb, kuid leidub ka mõningaid ühiseid jooni.

9. Jumalik toetus sõjale Ugariti narratiivides

Ugaritist pole leitud mitte ühtegi kuninglikku inskriptsiooni. Kuninga vägevate tegude kroonika või avaliku kuningliku monumendi või ajaloolise ülevaate žanr puudub seal täielikult (Sanders 2008: 99). Võib vaid spekuloida, miks see nii on. Ugariti ajalugu on kindlasti täis sündmusi, mida oleks võinud monumentaalselt ülistada, ja linnal on palju näiteid sarnaste sündmuste ikonograafilisest kujutamisest – kõige olulisemad neist on kuningapaleest leitud elevandiluust reljeefid (Caquot & Szymer 1980: pll. XXVIII, XXIX). Põhjused võivad peituda linna suhteliselt turvalises asukohas, mida kaitsesid nii meri kui ka Jebel al-Ansariyahi ahelik (kui sellised inskriptsioonid peaksid toimima hoiatustena tulevastele vallutajatele), linna turvalises ja pikaajases dünastilises liinis (kui sellised inskriptsioonid olid mõeldud tulevaste kuningate harimiseks), linnas laialt levinud kirjaoskuses (kui sellised inskriptsioonid olid mõeldud lugemiseks ainult eliidile) või linna läheduses tormijumala elupaigale Zafoni (heebrea keeles *Tsafōn*) mäele (kui sellised inskriptsioonid olid mõeldud jumalatele lugemiseks).

Samamoodi vaikivad ugaritikeelsed tekstid sõjaliste standardite osas, kuid sõjalisi standardeid leidub ikonograafilistel kujutistel (Vidal 2014: 297). Jordi Vidali sõnul oli nende standardite üks kasutusviise sõduritele lahingu alguses jumaluse toetuse näitamine. Sõltumata sellest, et puuduvad kuninglikud raidkirjad, mis kirjeldaksid Ugariti kuningate tegelikke sõjakäike, peame otsima teavet ugaritikeelsetest jutustavatest tekstidest sõdade jumaliku toetamise kohta kuningriigis. Pavel Čechi sõnul sisaldavad ugaritikeelsed tekstid kirjeldusi lahingutest, mida kunagi ei toimunud, tulevikus aset leidvatest lahingutest ja kirjeldusteta lahingutest, kuid tegelike lahingute kirjeldusi neil pole (Čech 2020: 31)

Sõja teoloogilist põhjendamist käsitlevate tekstide uurimine Ugaritis on problemaatiline seetõttu, et me pole täiesti kindlad, kas need tekstid olid koostatud Ugaritis või olid need lihtsalt populaarsed tekstid, mida seal kopeeriti. On teada, et mitu Ugaritist leitud tahvliit olid kirjutatud hoopis Hattušas (Bacharova 2016: 31–31). Kuid hoolimata sellest, kas tekstid olid koostatud või lihtsalt linnas kopeeritud, võime olla üsna kindlad, et neid loeti kuningale ette ja seega jagasid nad Ugari kuningakojale tuttavaid ja nende poolt aktsepteeritud ideoloogilisi aspekte. Čech pakub isegi, et Baal toimis loos kuningriigi personifikatsioonina või jumalikustamisena ning et tormijumala lahing tähistas rahva lahingut (Čech 2020: 36).

Baali tsükkel (KTU 1.1–1.6; Annus 2005: 239–254), mis on Ugariti tuntuim tekst, on religioosse sisuga kirjutis. Kuigi selle keskseks teemaks on võitlus, ei puuduta tekst sõda ega sõja teoloogilist põhjendamist, välja arvatud üks stseen, kus jumalannat Anatit on kirjeldatud löbu pärast lahingus osalemas koos inimsõduritega:

Anati maja väravad on suletud ja ta kohtub sõdalastega mäe jalamil. Vaata! Anat võitleb orus, sõdides kahe linna vahel. Ta võitleb mereranna inimestega, lööb päikesetõusu mehi. Tema all on pead nagu pallid, käte kohal nagu jaaniussid (rohutirtsud!), nagu rohutirtsud on sõjamehekuhjad. Ta võtab pead oma selga ja kinnitab (vigastatud) käed vöö külge. Ta heidab põlvini sõdalaste verre, kaelani sõdurite verre. Ta ajab (sõjavangid) minema sõjanuiaga, vaenlase (enda ees) oma vibuga (KTU 1.3 II 3-16).

On ebaselge, kes on mereranna inimesed ja päikesetõusu mehed selles lõigus, kuid neile võib omistada Levandi loomuse. Kuigi ei pruugi leiduda viidet ühelegi ajaloolisele sõjale, ei ole see kirjeldus sobimatu Kadeši lahingu (ca 1274 eKr) tagajärgede kujutamiseks, võttes arvesse seda, et sõjamehekäsi on tegelikult kujutatud Ramses II Abu Simbeli reljeefidel (Healy 2000).

Tundub, et Anat oli vähemalt tavasõduri silmis peamine jumalus. Tema nimi esineb mitte ainult ugariti tekstides, vaid ka teofoorse elemendina sõdurite isikunimedes, mis on kirjutatud Levandi piirkonnast leitud noolepeadele (Smith 2014: 494), ja jumaliku nimena aramea-juuda sõjaväe garnisonis, mis asus Elephantines, kus sõdurid ja nende perekonnad kummardasid kohalikus templis sünkretistlikke jumalusi Anat-Bethelit (TAD C3.15) ja Anat-Yahut (TAD B7.3). Võib-olla ei viidatud Anatile riiklikul tasandil sõja teoloogiliseks põhjendamiseks, kuid näib, et teda kasutati kindlasti sõjalise kultuse loomisel ja tavalise sõduri mobiliseerimisel. Sõjakas jumalanna ei kaitsenud sõdurit, vaid kuningat. Ugariti kroonprintsit on kujutatud palees ikonograafilises kujutises

sõdalasjumalanna nisa imemas, võib-olla just tõdemusena, et monarhia võim tuleb tema alalisest armeest. Mõnes mõttes oli sõdalasjumalanna rahva allikas.

Jumalanna ilmub ka ühes eeposes, Aqhati loos (KTU 1.17–1.22). Selles loos, kus jumal Aqhati aitab, pole ajaloolist sõda (Kang 1989: 74), kuid lugu puudutab siiski sõdalast. Aqhat on sõdalasest prints, kelle käes on jumalanna ihaldatud vibu. See viitab tõenäoliselt liitvibule, mis oli hilispronksiajal kasutusele võetud kui uus sõjatehnoloogia (Margalit 2011: 484). Anat pakub sõdalasest printsile vibu eest kulda ja hõbedat ning tema keeldumisel isegi surematust: “Küsi elu, sõdalane Aqhat! Palu elu ja ma annan selle sulle, sur(e)matuse annan sulle. Ma lasen sul loendada su aastaid Baaliga ja Su kuud Ilu poegadega” (KTU 1.17 VI 26–29). Aqhat ütleb jumalannale ära, väites, et naistel pole selliste relvade omamisega mingit asja (pistmist):

Ära kiusa mind, neiu! Kangelase jaoks on sinu kavalus loidus (lima? Ükskõiksus?). Mida mees lõpuks saab? Mida võtab mees oma saatusena? Glasuur valatakse pähe, seebikivi üle minu kolju ... kõigi (teiste) surma ma suren ja ka mina olen surnud! Ja veel ütlen ühe sõna: vibud on sõdurite [relvad] – kas naised lähevad nüüd jahile? (KTU 1.17 VI, 34–41)

Aqhati äraütlemine jumalannale on huvitav, sest tegu oli sõdurite kaitsejumalannaga. Anat laseb sõduri selle solvangu pärast tappa, kuid pärast ta surma ühteageu leinab ja ülistab teda. Sõdalasprints ei tapeta lahingus, vaid mõrvatakse jumalanna käsul, mis toob kaasa mitu aastat kestva põua. Abiluma linna ründamiseks võtab Anat appi sutealase sõdalase nimega Yatpan. Teksti lõpp puudub, kuid viimased stseenid leiavad aset Yatpani sõjaväelaagris, kus Aqhati õde on tulnud oma venna eest kätte maksma, riietatud nagu sõdalane, kes on maskeerunud naiseks. Ta palub jumalalt oma ettevõtmises edu, mainides rituaale, mille ta isa Danel tegi enne sõjaväelaagrisse lahkumist, kuid jumalaid pole tekstis eraldi nimetatud:

Mu isa tõi jumalatele ohvri, taevasse, kuhu ta viirukit saatis, tähtedele harnemiitide lõhna. Seepärast, õnnistage mind, ma soovin olla õnnistatud! Volitage mind, et ma oleksin volitatud! Ma tapan oma venna tapja, teen otsa sellele, kes mu venna mõrvas. (KTU 1.19 IV 29)

Loo lõpp on kahjuks puudu, mistõttu on raske hoomata selle loo moraali. Siiski näib üpris selge olevat, et kuigi jumalanna Anatil oli palju sõdurite poolt väärtustatud omadusi, nagu ka Aqhati õel Paghitiil, polnud ideaalne sõdur naissoost ja sõda polnud naiste asi. Kirta eeposes (KTU 1.14–1.16) on sõda teoloogiliselt õigustatud kuninga järglaste sooviga. Kirta eepose puhul on arvatud, et sellel

on ajalooline tagapõhi (Kang 1989: 73). Kuningas Kirta on kaotanud kõik oma naised ja soovib poega, kes jätkaks tema liini. Ta ei palveta mitte ainult Ilu ees, vaid teeb jumala käsul ka rituaale, mis on mõeldud tagama edu tema sõjalistes ettevõtmistes. Ilu juhendab kuningat ka armeede ja varude kogumise ning isegi marssimise osas. Ilu käsul tuuakse ohvreid ka tormijumal Baalile:

Tõsta käed taeva poole. Ohverda Pullile Elile, oma isale! Kummardage oma ohverdusega Baali, oma ohvriga Dagani poega! Las Kirta laskub katustelt alla! ... Olgu sõjavägi varustatud ja liikugu edasi, väed varustatakse. Lase saatval armeel edasi liikuda! Olgu su vägi väga suur, koguni kolmsada rahvahulka. Sõdureid ja vibulaskurid rohkem kui kokku lugeda jõuab. (KTU 1.14, II 22–40)

Jumala palvel ründab Kirta naaberriiki, et saada endale abikaasa. Teel peatub ta jumalanna Asherahi pühamu juures ning annab töotuse tuua oma sõjalise ettevõtmise õnnestumisel jumalannale kulda ja hõbedat.

Nad marsivad päeva ja teise. Pärast päikesetõusu kolmandal (päeval) jõuab ta sidoonlaste jumalanna Tyrose Asherahi pühamusse. Seal annab ta, aadlik Kirta, töotuse: “Nagu elab Tyrose Asherah, sidoonlaste jumalanna – kui ma peaksin Huraya oma koju viima, noore naise oma õukonda tooma. Ma kahekordistan tema kaalu hõbedas ja kolmandiku temast annan kullas!” (KTU 1.14, IV 34–43)

Kuid Kirta murrab oma lubadust, mis vihastab jumalannat, ning viimane saadab talle surmatõve. Kuigi kuningas otsib sõja võitmiseks Asherahi soosingut, toetab Kirtat tema ambitsioonides hoopis jumal Ilu (Kang 1989: 73).

Tegelikku sõjategevust puudutavates kirjades mainitakse jumalaid harva. Isegi kõige kuulsam neist, nn kindrali kiri (RS 20.33), viitab ainult ühele ebamäärasele sõnale “taevas”. Kuid on üks rituaalne tekst (KTU 1.119), mis näib puudutavat sõjarituaali:

Kui tugev vaenlane ründab teie väravat, sõdalane teie müüre, tõstke silmad Baali poole (ja öelge): Oh Baal, aja tugev vaenlane meie väravast minema, sõdalane meie müüridelt! Baal kuuleb teie palvet. Ta ajab su värava eest ära tugeva vaenlase, müüridelt sõdalase.

Näib, et sõjalise kampaania edukaks läbiviimiseks oli vaja jumalate, eriti nende jumalate poolehoidu, kelle territooriumil sõjakäike tehti. Jumalatele antud lubadustest ja vannetest pidi kinni pidama, sest vande murdmine oli peamine

ebaõnne põhjus sõjas. Murtud vanded, isegi esivanemate poolt, võisid tuua ootamatu pöörde sõja käigus, nii et õigete esivanemate rituaalide toetamine ja pärandi kindlustamine sõltus jumalate (Kirta puhul jumalanna Ašerahi) soosingust. Sellest perioodist on teada palju kirju, eriti Amarna kirjade korpus (Rainey 2014) ning jumaluste mainimata jätmise suundumus näib paika pidavat.

See on mõnevõrra üllatav, arvestades kirjades sisalduvat sõdadele, lahingutele ja tulidele osutavate viidete arvu, paljud nendest kirjadest olid Süüria kuningad kirjutanud Egiptuse vaaraodele. Vaaraosid (enamik kirju on adresseeritud isale ja pojale, Amenhotep III-le ja Amenhotep IV-le), nimetasid Süüria kuningad järjekindlalt "UTU-ši "Minu Päike" ja nad palusid Egiptuse kuningalt selgelt nii luba kui ka õnnistust oma ettevõtmistele. Nii et mõnes mõttes said nende sõjad teoloogiliselt põhjendatud, sest Egiptuse vaaraod olid ju jumalikustatud. Ainult ühes kirjas EA2, mille on saatnud Babüloonia kuningas Kadašman-Enlil, nimetatakse Egiptuse vaaraot päikesejumala asemel tormijumalaks. Kuid jumalaid mainitakse selgesõnaliselt väga vähestes kirjades.

Nende hulgas on ka Qatna kuninga kiri EA55 Amenhotep III-le, kus on öeldud:

Mu isand teab seda. Mu isand [...] [mu isanda ...] esivanemad ja nüüd H[atti] maa kuningas on nad tulega põletanud. Mis puudutab jumalaid ja Qatna eliiti, siis Hatti maa kuningas on nad ära viinud ⁵[...] (read 38–43) Mu isand, päikesejumala (kuju), minu isa jumal, kelle iga teie esivanem on valmistanud, ja tema nimi (igaihe nimi) pandi tema ette. Aga nüüd, päikesejumala, minu isa jumala, Hatti maa kuningas on nad võtnud. Ja mu isand tunneb neid, nende (nende) jumalate valmistamist, just nagu nad on (read 53–59).

Kirja kohaselt võttis Hetiidi kuningas, võib-olla Šuppiluliuma I, pärast sõjalist võitu Qatna jumalad kas saagiks või pantvangideks. Nende jumalate kujud võidi sihikindlalt ühendada vaarao kuvandiga, et äratada monarhis viha ja piitsutada teda mingiks kättemaksuks, mida ei näi toimuvat.

Teine selgelt jumalatele viitav kiri on Süüria Amurru kuninga Aziru kiri EA 167:

Nii peavad Tutu ja kuningas, mu isand, ja kõrgemad ametnikud (vanduma): "Kui me oleme Azirule omistanud midagi, mis on ebatõenäoline. Seega peate te vanduma minu jumaluste ja (jumal) Atoni nimel. Ja siis oleme mina ja Hatip, kuninga sulane, süüitud."

Kirja juures on tähelepanuväärne see, et mitte ainult anonüümset, vaid tõenäoliselt ka Süüria kuningat ja tema ametnikke ei paluta vanduda Amurru Aziru isiklike jumaluste nimel, et tõestada oma süütust asjas, milles neid süüdistatakse, vaid neilt nõutakse ka vande andmist äsja populaarseks saanud Egiptuse jumaluse Atoni nimel, kes oli Ehnatoni⁶ isiklik jumal.

Kuigi need tekstid ei võimalda meil tutvuda Süüria kuningate eneseesitlusega oma sõjaliste ettevõtmiste puhul, on tekstidel ideoloogilisi ühisjooni, mida saab kasutada mõningate järelduste tegemiseks. Ugariti kõige olulisem jumal oli tormijumal Baal, kuid kuigi teda on tekstides mainitud seoses võitlusega, näib jumalal seos sõjaga peaaegu täiesti puuduvat – peale väga praktilise rituaalse teksti. Jumal Ilu esineb mitmes tekstis seoses sõjaga, mille ajendiks on tõenäoliselt pärandiküsimused, mis näib olevat jutustavate tekstide keskne teema. Ilu näib sõjale kaasa aitavat, eriti õpetades rituaale, mis tuleb läbi viia enne sõjakäiku.

Ka jumalanna Anat on sõjaga seotud, kuid tema seos võib tuleneda vägede ja tavalise sõduri kaitsejumalanna staatusest. Anat oli sõdalase sõdalane, kuid ta ei õigustanud sõda rahva vastu, ta kaitses sõdalast vaid siis, kui viimane oli juba sõjas. On üllatav, et just jumalanna Ašerahi mainitakse ugariti tekstides võitu tagava jumaliku jõuna. Seth Sandersi sõnul on Ugariti linnast pärit rituaalsetes ja poliitilistes tekstides viidatud sellele, et ajaloo ja religiooni esindajateks ei peetud üksnes kuningat, vaid ka inimesi (Sanders 2008: 107). See võib põhjustada mõningaid erinevusi jumalike jõudude mainimisel Ugaritis sõdade teoloogilistes põhjendustes.

10. Jumalikud jõud ja sõja teoloogiline põhjendus

Alalahis: Idrimi inkskriptsioon

Käesoleva uurimuse seisukohalt kõige asjakohasem tekst Alalahist on nn Idrimi kuhu inkskriptsioon (UF 13: 201–268), mis kirjutati 15. saj eKr Idrimi kujule (BM 130738). Kuninglikud inkskriptsioonid on oma olemuselt kallutatud ja need on loodud kuningate huvidest lähtuvalt (Suriano 2014: 2). Seetõttu on need kasulikud ideoloogiliste probleemide uurimiseks. Idrimi oli Yamhadi (Aleppo) kuningakoja vürst, kes põgenes pärast Mitanni vallutamist linnast. Enne Süüriasse Mukiši kuningriigi Alalahi linna elama asumist korraldas Idrimi sõjakäigu Levandi ümbruses ja saavutas Alalahi võitluslipu all mitu sõjalist võitu. Ta kirjeldab ennast kui “Idrimi, Ili-ilimma poeg, Tešubi, Hebat ja Šauška, Alalahi emanda, mu emanda, sulane”. Näib, et tema jumalad ei ole amoriidi, vaid hurri

jumalad, ja kuigi ta väidab, et nad on Alalaḥi jumalad, näivad nad olevat tema isiklikud jumalused. Idrimi kirjeldab oma põhjust Alalaḥi elama asumiseks:

Aleppos, minu isakodus, tekkis vägivald ja me põgenesime. Emari isandad põlvnesid mu ema õdedest, nii et me seadsime end sisse Emaris. Ka minu vennad, kes olid minust vanemad, elasid koos minuga. Kuid ükski ei mõtelnud asjade üle, mille üle mina mõtlesin; Ma mõtlesin: "See, kes on oma isa majas, on printsi üllas poeg. See, kes kuulub Emari inimeste hulka, on aga ori."

Idrimi ootab tormijumal Tešubilt oma sõjakäikude sanktsioneerimist ega võta neid ette enne, kui jumal on soosiv:

Ma jäin seitsmeks aastaks Hapiru inimeste hulka. Lasin lindudel lennata ja ohverdasin talle. Seitsmendal aastal pöördus Tešub minu poole. Seejärel ehitasin ma laevad. Lasin Nulla-sõduritel laevadele minna. Meritsi lähenesin Mukiši maale ja jõudsin mandrile Hazzi mäe ette, kuhu ronisin.

Hazzi, Casiuse mägi oli tormijumala püha mägi. Huvitav on see, et inskriptsioon kasutatakse tormijumala hurripärast nime Tešub, kuigi Yamḥadi kuningriigi Aleppo (linna) patroonjumala semiidi nimi Hadad / Adad oli Idrimi uue kuningriigi Mukiši elanikele kindlasti tuttav.

Idrimi võitles Hurri kuninga Battarnaga seitse aastat ning Idrimi ise väidab, et vaenutegevuse lõpp oli tingitud sellest, et ta tuletas Hurri kuningale meelde nende esiisade antud vannet, s.t et vandemurdja Battarna sõjakampaaniat jumalad ei õnnistanud:

Võimas kuningas kuulis meie esivanemate jõupingutustest ja vastastikusest vandest ning kartis vande sisu. Vande sõnastuse ja meie pingutuste tõttu saatis ta kingituse. Järgmisel kuul tõin Kinumus ohtralt ohvreid.

Idrimi inskriptsioon (read 81–91) selle kohta, mida ta tegi pärast seitsme Süüria linna (Passahe, Damarutla, Hulahhan, Zila, Ie, Uluzila ja Zaruna) vallutamist, meenutab Ugariti Baali-tsüklit ja Baali ehitusprojekte pärast võitu Yammi (mere) üle:

Ehitasin palee. Ma tegin oma trooni nagu kuningate troon. Ma tegin oma vennad kuninglikeks vendadeks, mu pojad on nagu nende pojad ja mu sugulased on nende sugulased. Elanikud, kes olid minu maal, panin elama turvaliselt ja paigutasin ka neid, kellel polnud eluruumi. Siis ma

korraldasin oma maa ja tegin oma linnad nagu meie esivanemad. Nii nagu meie esivanemad olid Alalah [Tešubi, Hebati ja Šauska] jumalate jaoks regulaarselt riitusi seadnud, ja nii nagu meie esiisad olid ohvreid toonud, viisin ka mina neid pidevalt läbi. Need asjad ma tegin ära ja usaldasin need siis oma pojale Tešub-nirarile.

Ehkki Idrimi võidud võisid olla tingitud tema kavalusest, headest nõuandjatest, sobivatest tingimustest või isegi õnnest, omistab ta oma võidud oma linna jumalatele ja on teeb hoolikalt teatavaks, et ta ei jätkanud ilma nende nõusolekuta, isegi kui see tähendas ootamist seitse aastat, kuni tormijumal Tešub tema ettevõtmise sanktsioneeris. Samuti näitab ta oma rahu Mitanni kuningaga mitte üksnes enda võiduna, vaid seostab selle Battarna suutmatusega täita esivanemate poolt jumalatele antud lubadusi. Idrimi ise mitte ainult ei täitnud lubadusi, mille tema esivanemad olid jumalatele andnud, vaid hoolitses ka selle eest, et ta annaks oma pojale ja pärijale edasi sama austuse esivanemate jumaluste vastu.

Kokkuvõte

Mida me saame järeldada? Jumalik toetus, jumalik sekkumine ja (jumaliku) sõjapidamise ideoloogia hetidi maailmas arenesid kogu hetidi ajaloo vältel ning muutusid aegade möödudes paremini sõnastatuks ja keerukamaks, jõudes kulminatsioonini Uue Kuningriigi ehk impeeriumi perioodil. Kui “Kuningas Anitta tekstis” võime vaevu täheldada jumalikku toetust kuningas Anitta tegudele, siis sada aastat hiljem valitsenud Hattušili I arendas seda nähtust juba selgemalt edasi ja viitas jumalatele oma agressiivsele poliitikale ja sõjategevusele toetuse saamiseks (“Hattušili I annaalid”). Sõja jumaliku toetamise fenomeni võib leida veelgi keerukamalt ja arenenumalt Uue Kuningriigi ajal, näiteks Tudhaliya I annaalides, Šuppiluliuma “Mehistes tegudes” (*Res Gestae*) ja Muršili II koostatud annaalides. Mõnel juhul on sõdadele leitud isegi otsene teoloogiline põhjendus.

Nagu näeme, oli Anatoolias Anitta ajal 18. sajandil eKr ideoloogial ja religioonil (teoloogia) tähtsusetu roll konfliktides ja sõjategevuses ning eriti sõja jumalikus toetamises. See muutus aga aja jooksul dramaatiliselt ja Hattušili I annaalides on jumalate roll märgatavalt suurenenud ning kuningas hakkas juba oma tegude (ka sõja) õigustamiseks viitama erinevatele jumalatele. Hiljem, Uue Kuningriigi ajastust alates (juba Tudhaliya I ajal ja eriti alates Muršili II ajast) muutus jumalate roll veelgi keerukamaks ning kuningad mainivad mitut jumalat või jumalate rühma, mitte ainult paari-kolme neist (nagu tegi

Hattušili I), kes aitasid neid sõdades ja sõjakampaaniates. Meil on hetiiide allikatest teada mitu näidet, kus valitseja kasutas sõjakampaaniate või teise riiki sissetungi puhul teoloogilist põhjendust, neist kõige keerukamad on Muršili II annaalides.

Sarnaseid jumaliku toetuse ning vahel ka sõja teoloogilise põhjendamise teemasid võib leida ka hetiiidi impeeriumi vasallkuningriikide tekstides, ideoloogilisel tasandil olid Hetiidi kuningad Põhja-Süüria valitsejate jaoks lausa jumalate esindajad. See on selge erinevus Hetiidi impeeriumi tuumikaladelt pärit tekstide ja Hetiidi impeeriumi mõjusfääri kuulunud kuningriikide tekstide vahel. Paljud sõjad, mida pidasid hilispronksiaja peamised rahvusvahelised mängijad, peeti ju Põhja-Süüria lahinguväljadel, mistõttu sõda oli sealsete rahvaste tekstides üpris tavapärane. Erinevalt hetiiide tekstidest on Ugariti ja Alalahi tekstides levinud jumalatele palvete esitamine sõjaliste ettevõtmiste eel. Sama võis aset leida ka teiste hetiiidi kuningate Süüria vasallide puhul, kuid neist paraku on säilinud vähem tekste. Nende petitsioonidega kaasnesid ka rituaalid, mille eesmärk oli saavutada sõjas edu. Jumalused, kellele palve adresseeriti, muutusid sõltuvalt avaldaja päritolukohast ja kohast, mida rünnati. Kampaania õnnestumiseks oli vaja austada nii oma esivanemaid kui ka vaenlase jumalaid, samuti sai rahu sõlmida ainult mõlema poole jumalate nimel.

Põhja-Süüria kuningriikides puudutas sõda erinevaid põlvkondi. Võidu või kaotuse võis määrata esivanemate käitumine ja järeltulijatele õpetamine, kuidas õigesti jumalalt sõjas edu taotleda. See oli ülimalt tähtis. Ehkki tormijumal oli Põhja-Süüria kuningriikide vahelise sõja teoloogilise õigustuse osas tõenäoliselt kõige olulisem jumalus, ei ole selle jumala roll tekstides alati selgelt sõnastatud. Ka jumalannadelt taotleti sõjas edu, kuid oli selge erinevus selles, kuidas tavalised sõdurid ja kuningad jumalaid tajusid, eriti paljudes kohtades populaarset sõdalasjumalannat Anat. Sel ajal, kui sõdurid ja sõdalased ootasid jumalannalt lahingutes edu, tegutses tema hoopis kuninga põetajana.

Tänuõnad

Autorid on tänavad dr Vladimir Šelestini, dr Sebastian Finki ja dr Mait Kõivu kriitiliste märkuste eest.

Lühendid

BM = Briti Muuseum

CTH = Košak, Silvin & Müller, Gerfrid G. W. & Görke, Susanne & Steitler, Charles. *Catalogue of Hittite Texts* (https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index_en.php – 10.02.2022).

IBoT = Istanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri (nden Şçeme Metinler). Istanbul 1944, 1947, 1954; Ankara, 1988.

KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköy. 1923ff. Osnabrück & Berlin (<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/kbo/> – 10.02.2022).

KUB = Keilschrifturkunden aus Boghazköi.

KTU = Keilschrifttexte aus Ugarit.

RIME 2 = Frayne, Douglas R. 1993. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC). *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 2*. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

RS = Ras Šamra texts.

TAD = Porten, Bezalel & Yardeni, Ada 1987. *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. Newly Copied, Edited and Translated into Hebrew and English. 1–4. Jerusalem: Eisenbrauns.

UF = *Ugarit Forschungen*. International yearbook for the study of archeology in Syria and Palestine.

VBoT = Götze, Albrecht (toim). *Versteuerte Boghazköi-Texte*. Marburg: Selbstverlag des Herausgebers, 1930.

Kommentaariid

¹ Neša (tänapäeval Kültepe, Vana-Assüüria allikates nimetatud *kārum* Kaneš) oli Anitta (18. saj eKr) kuningriigi pealinn. Anitta isa kuningas Pithana valitses kuningriiki Kussara linnast ja vallutas Neša. Hiljem tegi Anitta Nešast oma riigi pealinna. Veelgi hiljem, 17. sajandil eKr sai Hetiidi kuningriigi pealinnaks hoopis Hattuša.

² Tabarna (hetiidi transkriptsioonis *ta-ba-ar-na*) võtsid tiitlina esmakordselt kasutusele Hetiidi valitsejad juba Varajase Kuningriigi ajal 17. sajandil eKr. Tiitel *tabarna* tekkis nimest Labarna (legendaarne Hetiidi riigi valitseja 17. sajandil eKr), nii nagu Julius Caesari nimest sai hiljem tiitel “keiser”. Siiani on ebaselge, kas *tabarna* on indoeuroopa päritolu tiitel või hoopis näiteks hatti päritolu (vt lähemalt Sazonov 2009: 38–39).

³ Ehk tabarna – kuningas.

⁴ Oletatavasti asus tänapäeva Diyarbakiri kandis. Nihria all 13. saj II poolel toimunud lahingus sai Hetiidi kuningas Tuthalija IV oletatavasti assüürlaste käest lüüa (Sazonov 2013: 21).

⁵ Ilmselt küüditas neid Hetiidi impeeriumi aladele.

⁶ Amenhotep III poeg, algselt kandis nime Amenhotep IV.

Kirjandus

- Annus, Amar. 2002. *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. State Archives of Assyria Studies 14. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Annus, Amar 2005. Baali eepos. Annus, Amar (koost). *Muinasaja kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak, lk 239–254.
- Bachvarova, Mary R. 2016. *From Hittite to Homer: The Anatolian Background of Ancient Greek Epic*. Cambridge: UP (DOI: 10.1017/CBO9781139048736).
- Bahrani, Zainab 2008. *Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia*. New York: Zone Books.
- Beal, Richard H. 2003. The Ten Year Annals of Great King Muršili II of Hatti. Hallo, William W. & Younger, K. Lawson (toim). *The Context of Scripture: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Vol. II, Leiden: Brill, lk 82–90.
- Beckman, Gary. 1982. The Anatolian Myth of Illuyanka. *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 14, lk 11–25.
- Beckman, Gary 2002. My Sun-God. Panaino, A. & Pettinato, G. (toim). *Reflections of Mesopotamian Conceptions of Kingship among Hittites. Ideologies as intercultural phenomena proceedings of the third annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. held in Chicago. USA, October 27–31. 2000*. Melammu Symposia 3. Milano, lk 37–43.
- Beckman, Gary 2006a. The Anitta Text. Chavalas, Mark (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Malden: Blackwell Publishing, lk 216–219.
- Beckman, Gary 2006b. Annals of Ḫattušili I. Chavalas, Mark (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Malden: Blackwell Publishing, lk 219–222.
- Beckman, Gary 2009. Hittite literature. Ehrlich, Carl S. (toim). *From an Antique Land. An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*. Lonham & Boulder & New York & Toronto & Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Publishers, lk 215–254 (<https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/83244/Hittite%20Literature.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – 17.02.2022).
- Bottéro, Jean 2001. *Religion in Ancient Mesopotamia*. Translated by Teresa Lavender Fagan. Chicago: University of Chicago Press.
- Caquot, André & Szymer, Maurice 1980. *Ugaritic Religion*. Leiden: Brill.
- Carruba, Onofrio 2001. Anitta res gestae: paralipomena I. Wilhelm, Gernot (toim). *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie. Würzburg, 4.–8. Oktober 1999*. Studien zu den Boğazköy-Texten 45. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, lk 51–72.
- Carruba, Onofrio 2003. *Annitae Res Gestae*. Studia Mediterranea 13. Serises Hethea 1. Pavia: Italian University Press.
- Casana, Jesse 2009. Alalakh and the Archaeological Landscape of Mukish: The Political Geography and Population of a Late Bronze Age Kingdom. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 353, lk 7–37.

- Čech, Pavel 2020. Much Ado about Nothing? Battle Descriptions in Ugaritic Texts. Luggin, Johanna & Fink, Sebastian (toim). *Battle Descriptions as Literary Texts: A comparative approach*. Berlin: Springer, lk 31–46 (DOI: 10.1007/978-3-658-27859-5_3).
- KTU = Dietrich, Manfred & Loretz, Oswald & Sanmartín, Joaquín 2013. *Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*, KTU 3rd enlarged edition. Münster: Ugarit Verlag.
- Espak, Peeter 2010. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East. *Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies, International Meeting of Society of Biblical Literature, Tartu University, 25.–29. July 2010*, Atlanta: Society of Biblical Literature, lk 52.
- Espak, Peeter 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. *ENDC Proceedings* 14, lk 115–129 (https://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2012/12/KVUOA_Toimetised_14_5_peeter_espak.pdf – 18.02.2022).
- Espak, Peeter 2015. *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Philip-pika 87. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Fales, Frederick M. 2000. Preparing for War in Assyria. Andreau, Jean & Brient, Pierre & Descat, Raymond (toim). *Economie antique: La guerre dans les économies antiques*. Saint-Bertrand-de-Comminges. France: Musée archéologique départemental, lk 35–62.
- Fink, Sebastian 2016. Battle-Descriptions in Mesopotamian Sources I: Presargonic and Sargonic Period. Ulanowski, Krzysztof (toim). *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome*. Leiden: Brill, lk 51–64.
- Frankfort, Henri 1948. *Kingship and the Gods. A Study of the Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Götze, Albrecht 1933. *Die Annalen des Mursiliš*. Leipzig: Hinrichs.
- Grélois, Jean-Pierre 1988. Les Annales décennales de Mursili II (CTH 61, I). *Hethitica* 9, lk 17–145.
- Güterbock, Hans G. 1956. The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II. *Journal of Cuneiform Studies* 10 (2–4), lk 41–68, lk 75–98, lk 107–130 (DOI: 10.2307/1359041, 10.2307/1359312, 10.2307/1359585).
- Haas, Volkert 1994. *Die hethitische Religion*. Leiden-New York-Köln: Brill.
- Haas, Volkert 2006. *Die hethitische Literatur. Texte, Stilistik, Motive*. Berlin-New York: de Gruyter.
- Hamblin, William J. 2006. *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC. Holy Warriors at the Dawn of History*. New-York: Routledge.
- Hazenbos, Joost 2006. CTH 40: Manly Deeds of Shuppiluliuma. Chavalas, Mark W. (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Malden: Wiley-Blackwell, lk 235–239.
- Healy, Mark 2000. *The Warrior Pharaoh. Ramses II and the Battle of Qadesh*. London: Bloomsbury.
- Hoffner, Harry A. 1975. Propaganda and political justification in Hittite historiography. Goedicke, Hans & Roberts, Jimmy J.M.M. (toim). *Unity and Diversity: Essays in the*

History, Literature, and Religion of the Ancient Near East. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, lk 49–62.

Hoffner, Harry A. Jr. 1997. Hittite Canonical Compositions – Historiography. Proclamation of Anitta of Kuššar. Hallo, William W. (toim). *The Contexts of Scripture*. Vol. 1. *Canonical Compositions from the Biblical World*. Leiden & New York & Cologne: Brill, lk182–204.

Hoffner Harry A. Jr. 1998. *Hittite Myths*. Writings from the Ancient World, Second Edition. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Johandi, Andreas 2019. *The God Asar/ Asalluhi in the Early Mesopotamian Pantheon*. University of Tartu Dissertation, Tartu: Tartu University Press (<http://hdl.handle.net/10062/65359> – 18.02.2022).

Kang, Sa-Moon 1989. *Divine War in the Old Testament and in the Ancient Near East*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 177. Berlin & New York: Walter de Gruyter (DOI: 10.1515/9783110884920).

Mander Pietro 2016. War in Mesopotamian Culture. Ulanowski, Krzysztof (toim). *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome*. Leiden: Brill, lk 5–22 (DOI: 10.1163/9789004324763_003).

Margalit, Baruch 2011. *The Ugaritic Poem of AQHT: Text, Translation, Commentary*. Berlin: De Gruyter.

Mayer, Walter 2001. Waffenreinigung im assyrischen Kriegsritual. Albertz, Rainer (koost). *Kult, Konflikt und Versöhnung. Beiträge zur kultischen Sühne in religiösen, sozialen und politischen Auseinandersetzungen des antiken Mittelmeerraums, Veröffentlichungen des AZERKAVO/SFB 493/2*. Münster: Ugarit-Verlag, lk 123–133.

Del Monte, Giuseppe F. 1986. E gli dèi camminano davanti a me... *Egitto e Vicino Oriente* 9, lk 59–70.

Del Monte, Giuseppe F. 1993. *L'annalistica ittita*. Brescia: Paideia.

Mineck, Kathleen R. & van den Hout, Theo & Hoffner, Haary A. Jr. 2006. Hittite Historical Text II. Hittite Historical Texts II. Chavalas, Mark W. (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*, Malden: Blackwell Publishing, lk 253–279.

Nemirovsky 2005 = Nemirovskii, Aleksandr. „Prostrannye annaly“ Mursilisa II – tekstologičeskaja uslovnost'? *Vestnik Drevnei Istorii* 1, lk 3–14 (<http://vdi.igh.ru/system/articles/pdfs/000/000/950/original/30cc1c4dce6a98f39fefb9778fa1c8d74332d775.pdf?1555511759> – 21.02.2022).

Neu, Erich 1974. *Der Anitta-Text*. Studien zu den Boğazköy-Texten 18. Wiesbaden: O. Harrassowitz.

Neu, Erich 1986. Zum mittelhethitischen Alter der Tuthalija-Annalen (CTH 142). Meid, Wolfgang & Trenkwalder, Helga (toim). *Im Bannkreis des Alten Orients. Studien ... Karl Oberhuber zum 70. Geburtstag gewidmet*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, lk 181–192.

Oded, Bustenay 1992. *War, Peace and Empire. Justification for War in Assyrian Inscriptions*. Wiesbaden: Reichert Verlag.

Oliva, Juan 2005. New Collations and Remarks on Alalakh VII Tablets. *Journal of Near Eastern Studies* 64/1, lk 1–22.

Popko, Maciej 1995. *Religions of Asia Minor*. Warsaw: Academic Publications Dialog.

- Rainey, Anson F. 2014. *The El-Amarna Correspondence* 1–2. Leiden: Brill.
- Sanders, Seth L. 2008. Writing and Early Iron Age Israel: Before National Scripts, Beyond Nations and States. Tappy, Ron E. & McCarter, P. Kyle Jr. (toim). *Literate Culture and Tenth-Century Canaan: The Tel Zayit Abecedary in Context*. Winona Lake: Eisenbrauns, lk 97–112.
- Sazonov, Vladimir 2009. Hetiidi kuningate titulatuuri arenguajast 1750–1190 eKr. Kulmar, Tarmo (peatoim). *Idakiri. Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat* 2008. Tartu: Tartu Ülikooli orientalistikakeskus, lk 30–51.
- Sazonov, Vladimir 2010. *Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (Ugarit, Emar, Karkemiš) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung*. Tartu: Tartu University Press.
- Sazonov, Vladimir 2011. Müüt “Ilujanka ja Tešub” ja EZEN.purulliyaš pidustused hetiidi religioosse ideoloogia ja kuningavõimu kontekstis. Mesopotaamia ja hatti mõjutused. *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (62), lk 143–161.
- Sazonov, Vladimir 2012. Der hethitische Sonnenkönig. Einige Bemerkungen zu dem hethitischen Königsepitheton “Meine Sonne” (d.UTUši). *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte* 43, lk 199–219.
- Sazonov, Vladimir 2013. Hetiidi impeeriumi ja Assüüria suurriigi suhted u 1365–1180 eKr. *Ajalooline Ajakiri* 143 (1), lk 3–28 (DOI: 10.12697/AA.2013.1.01).
- Sazonov, Vladimir 2016. Some Remarks Concerning the Development of the Theology of War in Ancient Mesopotamia. Ulanowski, Krzysztof (toim). *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome*. Leiden: Brill, lk 23–50.
- Sazonov, Vladimir 2017. Some Notes on Text of King Anitta. *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* 4, lk 179–182.
- Sazonov, Vladimir 2019a. Some Notes on the Evolution of the Hittite Royal Annals. Da Riva, Rocio & Lang, Martin & Fink, Sebastian (toim). *Proceedings of the 2nd and 3rd Melammu Workshop*. Melammu Workshops and Monographs: Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers Between East and West. Zaphon, lk 57–88.
- Sazonov, Vladimir 2019b. Kuningas Anitta tekst. Tõlkinud ja kommenteerinud Vladimir Sazonov. *Idakiri. Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat*. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, lk 127–140.
- Sazonov, Vladimir & Lahe, Jaan 2022. Crises in the Hittite Religion: Examples of the Prayer of Kantuzili and Plague Prayers of Muršili II. Kõiv, Mait & S. Fink, Sebastian (toim). *Crises in Early Religions*. Springer Verlag (ilmumas).
- Schmitt, Rüdiger 2011. Der “Heilige Krieg” im Pentateuch und im deuteronomistischen Geschichtswerk. Studien zur Forschungs-, Rezeptions- und Religionsgeschichte von Krieg und Bann im Alten Testament (AOAT 381), Münster: Ugarit-Verlag.
- Singer, Itamar 2002. *Hittite Prayers*. Writings from the Ancient World 11. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature.
- Smith, Mark S. 2014. *Poetic Heroes: The Literary Commemorations of Warriors and Warrior Culture in the Early Biblical World*. Winona Lake: Eerdmans.
- Starke, Frank 1979. Halmašuit im Anitta-Text und die hethitische Ideologie vom Königtum. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 69, lk 47–120.

- Steitler, Charles W. 2017. *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia. Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*. Studien Zu Den Bogazkoy-Texten 62. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Suriano, Matthew J. 2014. The Historicity of the King: An Exercise in Reading Royal Inscriptions from the Ancient Levant. *Journal of Ancient Near Eastern History* 1 (2), lk 1–24 (DOI: 0.1515/janeh-2014-0003).
- Taracha, Piotr 1997. Zu den Tutḫalija-Annalen (CTH 142). *Die Welt des Orients* 28, lk 74–84.
- Töyräänvuori, Joanna S. 2015. The Beloved as a Title of Royal Legitimation in Ugaritic and Biblical Texts. Dyma, Oliver & Gulde-Karmann, Stafanie-Ulrike & Kühn, Dagmar (toim). *Der Herr des Himmels möge lang machen seine Tage und seine Jahre*. Religionsgeschichtliche Beiträge; Festschrift für Herbert Niehr zum 60. Geburtstag. Alte Orient und Altes Testament 427. Münster: Ugarit-Verlag, lk 197–217.
- Töyräänvuori, Joanna S. 2018. *Sea and the Combat Myth: North West Semitic Political Mythology in the Hebrew Bible*. Alter Orient und Altes Testament 457. Münster: Ugarit-Verlag.
- Töyräänvuori, Joanna S. 2022. The Ugaritic Combat Myth and Egypto-Hittite Relations in Late Bronze Age. Kōiv, Mait & Fink, Sebastian (toim). *Crises in Early Religions*. Springer Verlag (ilmumas).
- van Dongen, Erik 2011. The ‘Kingship in Heaven’-Theme of the Hesiodic Theogony: Origin, Function, Composition. Greek, Roman, and Byzantine Studies. *Scholarly Aids* 51 (2), lk 180–201.
- Vidal, Jordi 2006. Ugarit at War (1). *Ugarit-Forschungen* 37, lk 653–672.
- Vidal, Jordi 2014. Ugarit at War (6). *Ugarit-Forschungen* 45, lk 297–304.
- Wilhelmi, Lisa 2016. Materiality and Presence of the Anitta Text in Original and Secondary Context: Considerations on the Original Nature of the Proclamation of Anitta (CTH 1) and its Transmission as Part of Hittite Traditional Literature. Balke, Thomas E. & Tsouparopoulou, Christina (toim). *Materiality of Writing in Early Mesopotamia*. Berlin & Boston: De Gruyter, lk 223–239 (DOI: 10.1515/9783110459630-010).
- Winter, Irene J. 1985. After the Battle is Over: The “Stele of the Vultures” and the beginning of Historical Narrative in the Ancient Near East. Kessler, Herbert L. & Simpson, Marianna Shreve (toim). *Pictorial Narrative in Antiquity to the Middle Ages*. Studies in the History of Art. Washington DC: National Gallery of Art, lk 11–32.
- Winter, Irene J. 1986. Eannatum and the “King of Kiš”? Another look at the Stele of the Vultures and “Cartouches” in Early Sumerian Art. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 76/2, lk 205–212.

Summary

Gods in wars: Divine support and the theological justification of war in ancient Anatolia and North Syria

Vladimir Sazonov

Associate Professor in Ancient Near Eastern Studies
University of Tartu

Senior Research Fellow, Estonian Military Academy
Research Fellow, Estonian Academy of Security Sciences
vladimir.sazonov@ut.ee

Joanna Töyräänvuori

Associate Professor
Centre of Excellence in Ancient Near Eastern Empires (ANEE)
University of Helsinki
joanna.toyraanvuori@helsinki.fi

Keywords: Alalah, Anatolia, divine support, gods in war, Hittites, justification of war, North Syria, Ugarit

As we can see, divine support, divine intervention, and an ideology of (divine) warfare developed in the Hittite world throughout the whole of Hittite history and became better formulated and more complex with the passing of time, reaching their apex during the New Kingdom Period. If we can observe barely any divine support for Anitta's deeds in the *Text of Anitta*, then Ḫattušili I, who ruled 100 years later, already elaborated this phenomenon more explicitly and referred to gods in support of his aggressive politics and military actions (*The Annals of Ḫattušili I*). The phenomenon of divine support for war can be found in an even more sophisticated and developed manner during the New Kingdom, in the *Annals of Tudḫaliya I*, in the *Manly Deeds of Šuppiluliuma* and in the annals written by Muršili II, etc. In some cases, we even have outright theological justification of wars. As we can see, ideology, religion, and theology played an insignificant role in conflict and warfare and especially in the divine support of war in Hittite Anatolia at the time of Anitta in the 18th century BCE. This, however, changed dramatically across the time, and in the *Annals of Ḫattušili I*, the role of gods increased considerably, and the king began to refer to the gods in justification for his actions (also in war). Later, in the epoch of the New Kingdom, since the time of Tudḫaliya I, and especially since Muršili II, the role of the gods became even more elaborate and sophisticated, and the kings mention several gods or a group of gods, instead of only two or three of them (as was done by Ḫattušili I) which helped them in wars and in military campaigns. We have several pieces of evidence from Hittite sources in which the ruler uses proper theological justification for his military campaign or for the invasion of another country, and the most elaborate of these are the annals of Muršili II.

Similar themes of divine support and the occasional theological justification of war are also found in the texts of the vassal kingdoms of the Hittite Empire, with the exception that, on the ideological level, the Hittite kings were the representatives of the gods for the Syrian kings. This is a clear difference between the texts from the core area of the Hittite Empire and the texts from the kingdoms of the Hittite ambit. Many of the wars fought by the major international players of the Late Bronze Age were fought on the battlefields of North Syria, which is why war is a common occurrence in the texts of the peoples based there. Unlike in the Hittite texts, the petitioning of the gods before military undertakings is a common trope in the texts from Ugarit and Alalah. The same may have been true of the other Syrian vassals of the Hittite kings, but fewer texts have remained from them. These petitions were also accompanied by rituals meant to ascertain good fortunes in war. The petitioned deities changed depending on the place of origin of the petitioner and the place that was attacked. Both one's ancestral gods

and the gods of the enemy needed to be respected for a campaign to be successful, and peace could also be made on behalf of the gods of both parties only. In the North Syrian kingdoms, proper conduct of war concerned not only the present but also the past and future generations. A victory or defeat could be decided by the conduct of one's ancestors, and teaching one's descendants the proper way to petition the gods for success in war was supremely important. While the storm god was likely the most important deity concerning the theological justification of war among the North Syrian kingdoms, this role of the god is not always clearly formulated in the texts. Goddesses were also petitioned for success in war, but there was a clear difference in how common soldiers and kings apprehended the gods, especially the widely popular warrior goddess Anat. While soldiers and warriors looked to the goddess for success in battle, she functioned as the nursemaid of the king. While the petitioning of divine support for military undertakings was likely shared by kings across the entire ancient Near East, Anatolia and North Syria formed a cultural ambit where influences were readily exchanged both from Anatolia to Syria and from Syria to Anatolia. In the texts from these areas, we can see details and motifs that are particular to either region but also themes that are shared by both areas. It is noticeable that the political relationship of overlord and vassal or subject kingdom can be seen not only in the political correspondence of the kingdoms but also on the ideological level, in the texts that the Hittites wrote for their own gods and the Syrians wrote for theirs. The hierarchical relationships of the kingdoms of Anatolia and North Syria are so ingrained that they influenced the very core of how the divine support of war was formulated in the texts.

Vladimir Sazonov (PhD) on Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor, kelle peamised uurimisvaldkonnad hõlmavad Mesopotaamia kuninglikku ideoloogiat ja religiooni, keiserlikke kontseptsioone, propaganda ja Vana-Lähis-Ida kirjalikku pärandit.

Vladimir Sazonov (PhD) is Associate Professor in Ancient Near Eastern Studies at the Centre for Oriental Studies, Institute of Cultural Research, University of Tartu, Estonia. His main research areas include Mesopotamian royal ideology and religion, imperial concepts, propaganda and Ancient Near Eastern literal legacy.

vladimir.sazonov@ut.ee

Joanna Töyräänvuori (PhD) on Helsingi Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute dotsent ning Helsingi Ülikooli Vana-Lähis-Ida impeeriumide tippkeskuse teadur.

Joanna Töyräänvuori (PhD) holds the title of Docent in Ancient Near Eastern Studies and is a research fellow at the Ancient Near Eastern Empires Centre of Excellence of the University of Helsinki.

joanna.toyraanvuori@helsinki.fi